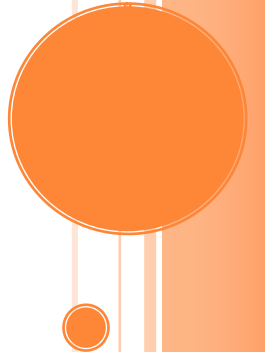

**KULAKLARA
FISILDANARAK
BUGÜNE ULAŞAN
BİR KATLIAMIN ÖYKÜSÜ**

Anma Mekanları Proje Önerisi

Hazırlayanlar:

Seçkin BİLGİN (Mimar)
Bülent ÇINAR (Heykeltraş)
Şükrü ASLAN (Sosyolog)

8 Ağustos 2013

Bu proje önerisi tümüyle tartışmaya açılmak üzere hazırlanmıştır. Bu tartışmaya öncelikle katledilenlerin aileleri olmak üzere doğrudan veya dolaylı ilgili kurumlar ve kişiler katılabilir. Eleştiriler, öneriler bize gönderildiğinde bütün bu düşüncelerle proje metnini yeniden biçimlendirerek son şeklini vereceğiz. Böylece bu proje metni, bizim hazırlamaya başladığımız ama katkıda bulunan herkesin ortak metni olacak ve ondan sonra da yine kolektif dayanışmayla uygulanacaktır. Katkı sağlayıcı bütün düşünceler aslan.sukru@gmail.com, seckinbilgin@gmail.com ve bulentcnr@yahoo.com adreslerine gönderilebilir ve şimdiden bütün katkılar için teşekkür ederiz.

Askerler tam üç ay bizim köyde kaldılar. Dedemgilin [Deli Mahmut İbrahim Ağa] evi iki katlı, güzeldi, konaktı. Subaylar orada kaldılar. Orayı karargâh yaptılar. Zini Gediği'ne ekmek gönderiyorlar. O sene yaylaya gitmek yasak, tarla vesaire işler yasak. Köyün içinden çıkmayacaksınız. O sene ne bir yağ toplandı ne bir peynir yapıldı. Sütü, peyniri, yağı onlar yediler. Annemden başkasının sütünü, yağını almıyorlardı. Böyle olacağını kimse bilmiyordu. Babam da samimi idi. (İzzet Gökdemir Algör)

Ertesi sabah, ahırdakileri kollarını bağlayarak köyün üstündeki tepeye götürdüler ki dağa götürecekler. Mağaçur'dan 14 kişi getirdiler, Kısmikör'den 12 kişi getirdiler. Bir Çağlayan mezresinden, Nişan mezresinden. Şehirden de kamyonla getirdiler. Gül ağa'yı, Yusuf Ağa'yı... Götürüp kurşuna diziyler. (Cansa Düzgünkaya)

Olayın Özeti:

1938 yılı yaz aylarıdır. Köylülerin ifadesiyle *Harman Zamanı*. Dersim kırımını yapacak askeri komutanın bir ayağı Erzincan'a bağlı Surbahan/Kılıçkaya köyünde üslenmiştir. Surbahan'dan ve çevre köylerden de toplanan ve hepsi de Alevi ve erkek olan 100'e yakın insan üç gün Eyüp Ağa'nın ahırında tutulduktan sonra köyün üst kısmından tepeye doğru iplerle birbirine bağlanarak askerlerin gözetiminde dağa doğru yola çıkarılırlar. Bu yolculuk Zini Gediği'ne ulaşınca kadar devam eder. Zini Gediği 3200 metre yükseklikte ve öte tarafı Ovacık sınırları olan bir "ıssız" yerdir. Burası 100'e yakın köylünün katli için seçilmiştir. Katliam sonrasında cesetler açıkta kalmış ve kemikleri, tozun toprağın içinde öylece bırakılmıştır. Bu yüzden Zini Gediği sonraki on yıllarda köylülerin belleklerinde bir katliam mekanı olarak kalacak ve dolayısıyla bu yara tazeliğini koruyacaktır.

¹Gidenler (ölenler) ve kalanlar (yaşayanlar) arasındaki bağ, bütün kültürlerde çok özel olarak inşa edilmiştir. Bir insana ve topluma verilebilecek en büyük ceza bu bağın koparılmasıdır. Zini'de katledilenlerin torunları da on yıllar boyu bu bağı nasıl yeniden kurabileceklerini düşündüler, bunun yollarını yöntemlerini aradılar. Her yılın yaz aylarında atalarının kemiklerini görmeye gitmek hem tarif edilemez bir bağlılık hem de dayanılmaz bir acıydı onlar için. Bağlılığın ve acının öyküsü böyle devam etti kuşaklar arasında ve birikerek bugüne geldi. Ve şimdi yeni bir evreye ulaştı. Bilumum sonraki kuşaklar atalarıyla aralarında kalıcı bir mekânsal bağ inşa etmeye, bu öyküyü bir "sır" olmaktan çıkarmaya çalışıyorlar. Atalarının hakkını, hukukunu arıyorlar. Bugünkü bütün çabaların ortak amacı budur.

¹ Bu metinde Dersim katliamıyla ilgili olarak kullanılan fotoğraflar Hasan Saltık ve Cemal Taş referans gösterilerek daha önce çeşitli metinlerde yayınlanmış görseller arasından seçilmiştir.

Öykünün Coğrafyası: Geçişkenlikler

Bu katliamın ve mağdurların toplandıkları mekânlar resmi dilde Erzincan olarak geçer. Çünkü bugün bütün bu yerleşme bölgeleri Erzincan merkeze bağlı bulunuyor. Ne var ki gerçekte bu bölge Osmanlı Devleti'nin haritalarında da görüleceği gibi "Dersim" sınırları içerisinde görünür. 1935 yılı'nda "Tunceli Vilayeti Hakkında Kanun"la birlikte idari sınırları yeniden çizilen Dersim, hem coğrafi hem de kültürel bir bölge olarak Erzincan'ın, Erzurum'un, Elazığ'ın, Sivas'ın ve Bingöl'ün ve hatta Muş'un bazı bölgelerini kapsıyordu. O günden bu yana idari sınırlar, politik sebeplerle değiştirilmiş olsa da Dersim'in sınırını büyük ölçüde kültürel çizgiler belirlemiştir. Bu kültürel çizgilerin ana eksenini de Alevi olmaktadır.

Örneğin bugün Tunceli Vilayetine bağlı olan Pülümür ilçesi ve bugün Bingöl Vilayetine bağlı olan Kığı ilçesi 1935 yılından önce Erzincan vilayetinin birer ilçesiydi. Tunceli'nin bugünkü diğer ilçeleri Elazığ iline bağlıydı. Gerçekte bu ilçeler kültürel bakımdan Dersim sınırları içerisinde yer almaktadır.

Burada katliama uğrayan köyler sadece kültürel sınırları bakımından değil gerçekte kökenleri bakımından da Dersim'in bir ölçüde kalbi sayılan Pulur'dan (Ovacık) gelmişlerdir. Yaklaşık olarak 200 yıllık bir geçmişe dayanan bu göçün izleri bugün de açıkça gözlenebilmektedir.

Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanı olarak 1930 yılında yazdığı rapor ve İsmet İnönü'nün Başbakan olarak 1936 yılında hazırladığı raporda da (Öztürk, 2007) Erzincan ve Dersim ilişkisi çarpıcı örnekler ve dehşet verici önerilerle dile getirilir. Bu raporlarda Dersim'in Erzincan Ovası ve çevresi için nasıl bir tehdit haline geldiği vurgulanmakta ve bu sürecin önüne geçmek için çok çeşitli öneriler getirilmektedir. Bugün Erzincan'ın çeşitli ilçe ve köylerinde ikamet eden Karadeniz

kökenli halkın, bu önlemler çerçevesinde devlet tarafından getirilerek bu bölgeye yerleştirildiklerini İnönü'nün raporlarından öğreniyoruz. Bunların ötesinde Erzincan Valisi Ali Kemali'nin 1931 yılında yazdığı Erzincan kitabı da Erzincan ve Dersim ilişkisini, geçişkenlikleri ve iççeliği çok ayrıntılı bilgi ve verilerle aktarır.

Dolayısıyla Erzincan'ın özellikle Alevi nüfusun yaşadığı ilçe ya da köylerde olan bitenlerin aslında Dersim'de olan biten olayların bir parçası olduğunu tespit etmek gerekir. Bugün artık bir kısmı ortaya çıkan belgelerden de bu ilişki açıkça anlaşılmaktadır. Dersim çapında 1938 yılında uygulanan politika burada da aynı şekilde uygulanmıştır. Eski Erzincan Milletvekili Nurettin Karsu ve şair Cemal Süreyya'nın ailesinin sürgün edilme öyküleri de bu ilişkinin parçaları olarak düşünülebilir. Bu yüzden Dersim'i anlamak; Cumhuriyet'in Dersim'le ilgili politikasına daha yakından bakmak gerekir.

Sis Bulutunun Arkası: Devlet ve Dersim

1938 yılında devletin Dersim'e askeri ve toplumsal müdahalesinin sistem açısından gerekçesi üzerine; ilgili kurumların resmi raporları ve dönemin kamu görevlilerinin yazılı anlatılarında ortak bir vurgunun öne çıktığını görürüz. Buna göre hareketin amacı, "Dersim'de devletin varlığını tesis etmektir." Zira devlet Tanzimat'tan önce Dersime hiç girememiş; bölge; derebeyler, aşiret reisleri ve ağaların elinde kalmıştır. Tanzimat'tan sonra ise Osmanlı Devleti, Dersim'den asker almayı ve bölgeye nüfuz etmeyi düşünmüş ve bunun için nişan, rütbe ve hediye dağıtma yöntemini seçmiş; ancak bunda başarılı olamamıştır.² Cumhuriyet dönemi yönetici elitlerin algısı da "dört yüz seneden beri Dersim'e hükümet nüfuzunun giremediği; ilmi anlam ve kapsamıyla otorite kurulamadığı" yönündeki bu geleneksel yargı üzerine kuruludur.³ 1938 yılında devletin Dersim'e yönelik büyük ve sert müdahalesinin en önemli

² Dersim Raporu, Yayına Hazırlayan: İzzettin Çalışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 74

³ Faik Bulut, Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları, Yön Yay. Temmuz, 1991, s. 221

aktörlerinden biri olan Bayar'ın TBMM üyelerine yaptığı bu algı ve yargının somut örneğidir:

“Arkadaşlar, Dersim’liler ne istiyor? Orada oturup şikayet yapmak istiyor, “mal çalacağım ilişmeyeceksiniz”, “adam öldüreğim, yasal kovuşturma yapmayacaksınız” diyor, “silahla gezeceğim hoşgörü göstereceksiniz” diyor. “Vatani görevlerimi yerine getirmeyeceğim diyor. Bilinmesi gereken bir gerçek vardır ki, Cumhuriyet böyle bir vatandaş tanımıyor... Bu gerçek anlaşılınca kadar kuvvetlerimiz orada fiilen bulunacaktır. Eğer ellerinde bulunan silahı teslim ederler ve Cumhuriyet’in emirlerine uyarlarsa kendileri için yapacağımız şey, sevgiyle göğsümüzü açıp bağrımıza basmaktır..... Dersimliler sesimizi işitmeli. Bizim sesimizde şevkat olduğu kadar kudret de vardır... Bu ikisinden birini seçmek kendilerine aittir. Bilmelidirler ki şevkatimiz de kahrımız da boldur”⁴

Bütün bu söylemlerle bu büyük yerinden edilme ve fiziki temizleme harekâtına bir ölçüde meşruiyet sağlamak amaçlanmıştır.

Oysa Cumhuriyet döneminde olduğu gibi Osmanlı Devleti döneminde de Dersim’in, tümüyle devlete kapalı bir bölge olmadığını gösteren bir dizi resmi belge ve bilgi hem raporlarda hem de kamu görevlilerinin yazılı anlatılarında yer almaktadır. (Yılmazçelik 1999, Akgül 2000, Yolga 1994, Sungurluoğlu1968) Tanzimat sonrasında yerel otoriteyle devletin ilişkileri, bir devlet nizamı içinde kurulmuştur. Hatta yerel kuvvetler, Rusların Erzincan’dan çıkarılması örneğinde olduğu gibi devletin dış savunmasında kullanılmıştır.⁵

TBMM’nin açılışı sürecinde devlet ve Dersim ilişkileri bizzat Atatürk üzerinden sağlanmıştı. Bu süreçte kurulan ilişkiler üzerinden Dersim’den altı milletvekili TBMM’ye çağırılmışlardır. (Abdülhak Tevfik Bey, Dişab Ağa, Hasan Hayri Bey, Mustafa Ağa, Mustafa Zeki Bey ve Ramiz Bey).⁶ Bu milletvekilleri ile Atatürk’ün yakın ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir. İlgili belgelerde Cumhuriyet ve devletin ilişkisine dair pek çok ayrıntı dikkat çekmektedir. Şeyh Sait isyanı sonrasında 3. Ordu

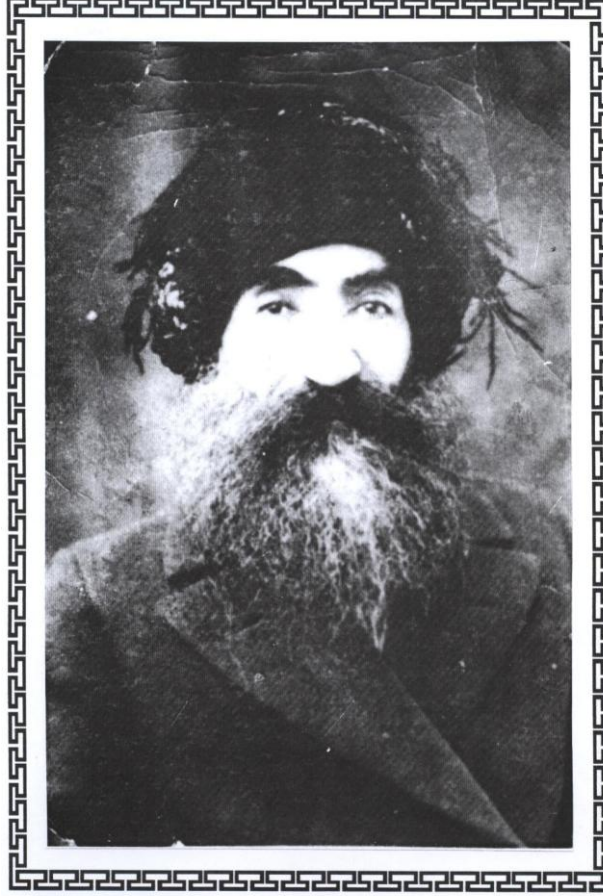

⁴ Nurşen Mazıcı; Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939) Der Yayınları, İstanbul, s. 122

⁵ Genelkurmay Başkanlığına ait bir raporda 25.07. 1916’da Erzincan’ın düşmesinin akabinde, Osmanlı Ordusu tarafından sürdürülen direnme sürecinde Pülümür’de Rus’lara karşı Dersim’lilerin küçük müfrezelerle destek verdikleri (s.15) Batı Dersim’de ise 300 kişilik milis kuvvetiyle Kazankaya Dağı üzerinde mevzi tuttıkları belirtilmektedir. (s.29) Başka bir çalışmada da 1917-1918’de Rusların çekilmesi ve Ermenilerin dağıtılması sürecinde Dersim’lilerin nasıl devlet güçleriyle birlikte çalıştıklarına dair somut bilgilere yer verilmektedir. (Nurcan Yavuz; İşgal ve Mezalimde Erzincan, Erzincan Belediyesi Yay. 4, Aydoğdu Ofset, Ankara, s. 341-355)

⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, (1920-1991), TBMM Genel Sekreterliği Yayınları No: 1, Ankara 1994

Müfettişi Orgeneral Kazım İnanç, Kolordu Komutanı Naci Eldeniz ve Elazığ Havalı Kumandanı General Kabataş'lı Nurettin, kurmay ve maiyetleriyle Hozat'a giderek Dersim'i incelemişlerdi. Kendisi de bu ziyarete eşlik eden Uluğ'a göre o zaman ordu kumandanının istediği sadakati Dersim temin etmişti."⁷ Devlet bölgede otoritesini bir ölçüde kurmuş; hatta 1926 yılında 13 aşiretten, 178 hanede 909 kişiyi Elazığ'ın köylerinde iskan etmişti.⁸

SEY RIZA : (1862 - 15.11.1937)

O yıllarda devlet yetkilileri Dersim'in yerel liderlerine ulaşabiliyor ve görüşebiliyorlardı. Bu amaçla hükümet, kendisi de Alevi olan Diyarbakır Valisi Cemal Bardakçıyı, Dersim'de inceleme yapmak üzere görevlendirmiştir."⁹ 1928 yılı Temmuz ayında vali ile Seyit Rıza arasında kaymakam Zülfü Beyin Pertek'teki evinde bir görüşme gerçekleştirilmiş; Seyit Rıza, görüşmeden sonra sağ salim köyüne dönmüştür.¹⁰ Bardakçı, bölge halkının Alevi kimliği nedeniyle Kürt ve Arap aşiretlerinden farklı olduğunu, üç beş şahıs müstesna ağalar da dahil hemen herkesin yoksulluk içinde olduğunu ve Seyit Rıza dahil olmak üzere ilgililerin Elazığ'da iskan

⁷ Naşit Hakkı Uluğ, TUNCELİ MEDENİYETE AÇILIYOR, (1939) Kaynak Yayınları, 2007 S. 168

⁸ Necmeddin Sahir Silan, Doğu Sorunu: Necmeddin Sahir Silan Raporları, Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan (1939-1953) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 55

⁹ Uluğ, (1939) 2007 s.169

¹⁰ Mehmet Zülfü Yolga; DERSİM (TUNCELİ) TARİHİ, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, No: 9, Ankara 1994, S. 14

edilmelerini kabul ettiklerini belirtmiştir. Bardakçıya göre önemli olan devletin burada iyi niyet göstermesidir.¹¹

1920’li yılların ikinci yarısında “etrafına tecavüzü eksik olmamakla birlikte” 1927-1928-1929 yıllarında Dersim’de genel bir kaynaşmaya rastlanmıyordu.¹² Yani Dersim sakindi. Hatta JGK Raporuna göre “1931 ve bunu takip eden yıllar içinde de memleket güvenliğini ve baysallığını bozacak önemli hadiseler olmamıştı.”¹³

Devletin üst kademesi o dönemlerde ve sonrasında sıklıkla Dersim’in içlerine giriyordu. 1931 yılında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Jandarma Genel Komutanı Kazım Orbay, Genel Müfettiş Tali Öngören, Kolordu Komutanı General Kenan, Genel Müfettişlik Asayiş Müşaviri Şükrü Sökmensüer, Tümen Komutanı General Koptagel’in bulunduğu heyet Dersim’de incelemede bulunmuştu.¹⁴

Bunların yanı sıra devletle Dersim’in ilişkisini gösteren başka hususlar da dikkate değerdi. Jandarma Genel Komutanlığı raporuna göre 1930’lu yılların başında askerlik yapmaları gereken nüfusun Ovacık’ta % 10, Hozat’ta % 10, Nazimiye’de % 25, Mazgirt’te % 60, Çemişgezek’te % 80, Pertek’te % 80’i askerlik görevini yerine getirmekteydi. Bu durumdan övünçle söz eden rapora göre “bu nispet, Dersimlileri vatani vazifelerine alıştırmak için bir asırdan beri başlayan gayret ve mesainin ancak cumhuriyet devrine nasip olduğunu göstermekteydi.”¹⁵

Dersim o yıllarda sanıldığı gibi kapalı ekonomik düzen içinde bulunmuyordu, pazara bağlıydı. Yine Jandarma Genel Komutanlığı Raporu’na göre Dersim’li “keçi kılı, yün, deri, pamuk, kilim gibi istihsalatını; Çarsancak, Çemişgezek, Pertek ve Hozat mıntıkasından yağ, peynir ve cevizi Erzincan ve Harput yöresine ihraç ediyor ve bu yolla hayli para kazanıyordu.”¹⁶ Dersim’de görev yapan Albay Sevgen’e göre ilkel ekonomik tarzlara örnek gösterilen malların takası anlamındaki “mübadele Dersim’de vaki değildi. Mal alışverişi kasabalarda ve parayla gerçekleştirilirdi. Dokumacılık ve marangozluğun önemli ölçüde geliştiği yörede pamuk bile ekilmekteydi. En fakir evin bile üç beş keçisi vardı ve “eğer bu hayvanlar daha fazla ıslah edilebilirse Dersim, memleketin hayvan deposu olurdu”.¹⁷

1935 yılına geldiğimizde Dersim’de gündelik hayat, devlet ve toplumsal ilişkiler genelde bu çerçevede seyrediyordu. İçeride sükûnet hâkimdi. Ama yine de sadece Tunceli için özel bir idare usulünü sağlayan bir kanun çıkarılmıştı.”¹⁸

1938 harekâtının hemen öncesinde bizzat Celal Bayar tarafından dile getirilen “Dersimliler vergi vermek istemiyor” tespiti ne rağmen bu iddiayı çürüten bilgiler yine resmi belgelerde yer almıştı. Ayrıca Jandarma Genel Komutanlığı tarafından hazırlanan raporda 1930’lu yılların başında her ilçede arazi ve hayvan

¹¹ Sılan; 2010, s. 204

¹² Uluğ, (1939) 2007 s. 171

¹³ Sılan; 2010, s. 181

¹⁴ Uluğ, (1939) 2007 s. 177-178

¹⁵ Sılan, 2010, s. 82

¹⁶ Age. s. 49

¹⁷ Nazmi Sevgen; ZAZALAR VE KIZILBAŞLAR, (1945), Kalan Yayınları 2003, S. 128-132

¹⁸ Sılan, 2010, s. 195

vergisine ilişkin ayrıntılı kayıtlar tutulmuştur. Bu kayıtlarda tahakkuk eden verginin yanı sıra tahsil edilen vergi miktar da yer almaktadır.¹⁹ 1940'lı yıllarda Tunceli Milletvekilliği yapmış olan Necmeddin Sahir Sılan'ın raporlarına göre 1936 ve 1937 yıllarında Tunceli'de tahakkuk eden ile tahsil edilen vergi birbirine yakındır. Üstelik bu oranlar devlet otoritesinin tesis edildiği sonraki yılların rakamlarından çok da farklı değildir. Aynı raporda Tunceli'de "1936-1937 yıllarında hayvan vergisi verildiğini de görmekteyiz."²⁰

Devletin Dersim'de varlığını gösteren unsurların bir bölümü de eğitim alanıyla ilgilidir. Daha Osmanlı devleti döneminde 1891 yılında "Dersim'de 170 talebeli altı medrese ve 750 talebeli dokuz ilk mektep bulunduğunu"²¹ görmekteyiz. JGK tarafından hazırlanan rapora göre Dersimliler tahsile çok istekliydi ve daha 1928'de kayıt zamanında vilayete gelerek çocuklarını kayıt ettirecekleri okullar aramaktaydılar."²² 1935 yılında "Tunceli" kurulduğu zaman il genelinde 18 ilk mektep, 1412 talebe vardı. O yıllarda Tunceli'de orta mektep olmadığı için ilk mektepten mezunlar orta mektep için Elazığ'a gitmekteydiler.²³ 1936'da ise artık köylerde de okullar vardı. Nazimiye, Mazgirt, Türüşmek, Dervişcemal, İncik, Şahsik, Türktanır ve Ovacık'ta toplam sekiz okul vardı²⁴ ve bu okullarda kız öğrencilerin sayısı dikkat çekiciydi. 1938 yılında Hozat merkezinde beş sınıflı okulda 24'ü kız 124'ü erkek olmak üzere 172 öğrenci öğrenim görüyordu. İnciğa ve Dervişcemal Köylerinde de birer öğretmen üç sınıflı okutuyordu. Sin, Tanır ve Amutka'daki okullarda ise Çemişgezek'ten görevlendirilen üç öğretmen çalışıyordu. İnciğa köy okulunda 10 kız 62 erkek öğrenci, Dervişcemal Köyünde 4 kız 36 öğrenci okumaktaydı.²⁵

Yine belgelere göre Elazığ-Nazimiye-Pülümür-Erzincan ana şose güzergahının 1934'de açılması hedeflenmişti. Demek ki yolun inşasına ilişkin çalışma 1930'lu yılların başında başlamıştı.²⁶ 1936 yılında Amutka, Karaoğlan, Kahmut, Kalan'da, Nazimiye'de, Seyithan'da ve Danzik'te Jandarma Karakolları bulunmaktaydı.²⁷ Sadece Ovacık ilçesinde memur ve subay evleri için sarfedilen paranın tutarı 44.000 liraydı.²⁸ Aynı miktarda harcama da okullara yapılmıştı. 1936 yılına geldiğimizde devletin Dersim'de imar faaliyetleri hayli artmıştı: Pülümür, Nazimiye, Mameki, Sin ve Ovacık'ta 9 Kışla; Nazimiye, Mameki, Hozat, Ovacık ve Pertek'te 5 Hükümet Konağı; Danzik, Hakis, Seyithan, Tüllük, Karaoğlan ve Amutka'da 6 Karakol; Nazimiye, Mazgirt, Şahsik, Türüşmek, Dervişcemal, İncik, Türktanır ve Ovacık'ta 8 Mektep; Nazimiye'de 6, Mameki'de 48, Sin'de 8 ve Ovacıkta 10 Subay Evleri yapımı ve bunlar dışında onlarca köprü ve 100 kilometrelik Elazığ-Mameki yolu tamamlanmıştı.²⁹

¹⁹ Sılan, 2010, s. 71

²⁰ Age. s. 299

²¹ Dersim Raporu, Yayına Hazırlayan: İzzettin Çalışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 96

²² Age. s. 96

²³ Ömer Kemal Açar; TUNCELİ DERSİM COĞRAFYASI, İstanbul Türkiye Basımevi, 1940, s. 47-48

²⁴ Age. s. 35-36

²⁵ Uluğ, (1939) 2007 s. 214-215

²⁶ Sılan, 2010, s. 15

²⁷ Age. s. 324

²⁸ Age. s. 325-326

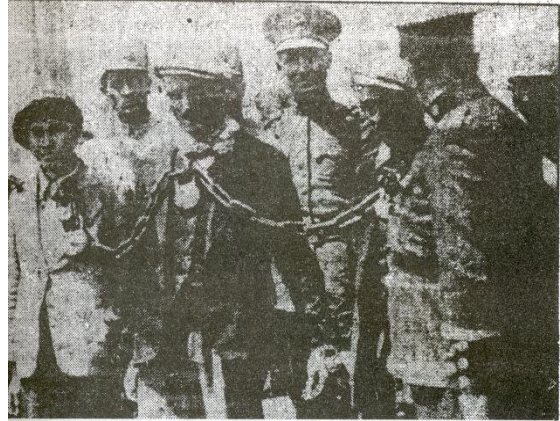
²⁹ Açar; 1940, s. 35-36

Hükümet Tunceli'nin imarı için 4 milyon lira ödenek öngörmüş ve bunun ilk adımı olarak 1937 yılında yarım milyon lirayı ayırmıştı.³⁰ Tunceli Vilayeti kurulduktan sonraki iki yıl içinde 9 Kışla, beş nahiye karakolu, beş hükümet konağı, on mektep yapılmıştı. Bin kilometreden fazla telefon hattı çekilmiş; yolar ve köprülerle beraber 3.500 lira harcanmıştı.³¹ Gazeteler de "Tunceli'de inşa ve kültür faaliyetleri" başlığı altında imar hareketlerine dikkat çekmekteydiler. Tunceli de inşaatı bitmiş veya bitirilmek üzere olan 50'den fazla modern binanın inşa edildiği yönünde haberler basında yer almıştı³²

Bir bütün olarak bakıldığında Dersim coğrafyasının hemen her yerine devlet bütün kurumlarıyla yerleşmişti. Bu yerleşme ve hakimiyet o kadar belirgindi ki örneğin 1936 yılında 10.732 gizli doğum, 3.967 gizli ölüm ve 749 gizli evlenme, 8 boşanma vakası kaydedilmiştir. Aynı dönemde 1.459 doğum, 1.396 ölüm, 47 dul ve 271 kız olmak üzere 318 evlenme gerçekleştiği³³ tespit edilmişti. Hatta "1936 yılında Tunceli'de 320 kör, 240 bir kolu çolak, 26 iki kolu çolak, 334 bir ayağı topal, 85 iki ayağı topal, 131 sağır ve dilsiz, 36 kambur, 40 kötürüm, 79 müteaddit sakat, 31 sair sakat mevcuttur. Sağlam nüfusun sayısı 91.807"³⁴ olduğu raporlara geçmişti.

Öte yandan JGK tarafından hazırlanan Dersim Raporu'nda aşiretlerle ilgili detaylı bilgiler de yer almıştı. Tüm aşiretlerde nüfusun, kadın ve erkek olarak bölünmesi, hayvan ve silah sayısı vb. detaylı olarak yer almaktadır.³⁵ Buna göre Dersimlilerin elinde toplam 9070 adet silah bulunmaktadır. Bu sayı 1936 yılında toplanan silah sayısına (7880) çok yakındır ve silah toplama kampanyasının titizlikle yürütüldüğünü göstermektedir. Bilindiği gibi 1936 yılında yapılan silah toplama kampanyasında Dersimliler hükümete 7880 silah teslim etmişlerdir.³⁶

1937 yılına geldiğimizde artık devlet Dersim'e iyice yerleşmiş görünüyordu. Devletin aradığı 3.700 kişiden 2.000'i ilahlarını devlete vererek cezalarını erteletmişti. 1937 yılında gerçekleştirilen harekâtı Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Asbaşkan Asım Gündüz bizzat izlemişti. İnönü'de başbakan olarak 19 Haziran'da Dersim'in içlerine kadar girmişti.³⁷ Baştan sona Fevzi Çakmak ve Kazım Orbay'ın sevk ve komutasında gelişen harekât biterken Munzur Dağının kuzey yamaçlarında oturan halkın silahları toplatılmış ve resmi raporlarda ifade edildiği gibi jandarma bu işi muvaffakiyetle başarmıştı.³⁸

³⁰ Uluğ, (1939) 2007 s. 182

³¹ Age. s. 231

³² Tan Gazetesi, 12 Eylül 1937

³³ Ağar; 1940, s. 19

³⁴ Age. s. 22

³⁵ Silan, 2010, s. 83-123

³⁶ Ağar; 1940, s. 33

³⁷ Uluğ, (1939), 2007 S. 186

³⁸ Age. s. 167

13 Eylül 1937 tarihli gazetelerin verdiği haberlere göre “Dersim asilerinin önderi Seyit Rıza” teslim olmuştu.³⁹ Bu olay, yetkililerin demeçlerinde son derece önemli bir konu olarak işlenmiş ve devlet otoritesinin bir kanıtı olarak anlatılmıştı. Gazetelere yansıyan ilgililerin demeçlerine göre “Seyit Rıza’nın yakalanması ile Tunceli rejimin icaplarına aykırı yol tutan hiçbir şaki kalmamıştı. İmparatorluğun asırlarca ihmal ettiği Dersim’de şimdi tam bir sükûn ve büyük bir ümran faaliyeti vardı.”⁴⁰

Ancak devletin Dersim’deki merkezi ve örgütlü varlığına karşın yine de 1938 yılı artık bir topyekûn saldırı ve “yerinden etme” yılıdır. Bu iki anlamda böyledir. Hem bir fiziki tasfiyedir hem de kalanlardan önemli bir kitlenin yaşam mekânlarının değiştirilmesidir. Bu ikinci gruba ilişkin İskan Umum Müdürlüğü tarafından düzenlenen resmi belgeler⁴¹ ve kamu görevlilerinin yazılı anlatıları da insanlıkdışı uygulamalara ilişkin hayli ilginç detaylar içermektedir.⁴²

Bu durumda devletin, Dersim’de giriştiği harekâtın gerçek amacının, öncelikle asayiş alanı olmak üzere “devlet otoritesini tesis etmek” olduğu iddiası inandırıcı değildi. Gerçekte temel amaç bölgeyi bütünüyle aşiretlerden; yani kendine özgü etnik-toplumsal-kültürel yapıdan temizlemektir.

Surbahan, Kismikor, Mağaçur ve Diğerleri: Katliama Uğrayan Köyler

Devletin Dersim’e müdahalesinde öncelikle birbirlerine yakın olan ve aynı zamanda Alevi olan ve büyük çoğunluğu Dersim’den gelerek bu bölgeye yerleşen Dersim’lileri de hedeflemişti. Mollaköy’den Girlevik’e kadar birbirini takip eden ve paralel bir arka sıra halinde dizilmiş köylerin bir kısmında Aleviler ve Sunniler bir arada yaşarken bir kısmı tamamen Alevi nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Mağaçur, Kismikör, Surbahan bunlar arasındadır.⁴³

Bununla birlikte bu köylerin tarihi oldukça eskidir. Yani Dersim’li ve Alevi nüfusa ev sahipliği yapmadan önce de mukimleri vardır. Bunlar da büyük ölçüde Müslüman ve Hristiyan topluluklardır. Daha 16. yüzyılda bu köylere dair kayıtlara rastlamak mümkündür. Kismikör, (Bugünkü Günbaşı) 1516’da 21 hane, 1520’de 39 hane (15

³⁹ Tan Gazetesi, 13 Eylül 1937

⁴⁰ Tan Gazetesi, 14 Eylül 1937

⁴¹ Hüseyin Aygün, “Dersim 1938 ve Zorunlu İskan”, Dipnot Yayınları, Ankara 2009

⁴² YAKIN TARİH ANSİKLOPEDİSİ, Yeni Nesil Yayınları, Temmuz 1989, Cilt: 10, s. 64

⁴³ Milli Savunma Bakanlığı’nın 1964-65 yıllarında 5442 sayılı kanunun 2. Maddesi gereğince almış olduğu bir kararla Anadolu’nun birçok şehrinde olduğu gibi Erzincan’da da bazı bölge ve köylerin isimlerinde değişikliğe gidilmiştir. Bu kapsamda Erzincan Ovasındaki 123 köy yerleşmesinden 77’sinin (% 63) isimleri değiştirilmiştir. Söz konusu köyler de bunlar arasındadır. (Kismikör, Mağaçur, Surbahan) (Abdülkadir Gül – Adem Başıbüyük; Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı’dan Cumhuriyete Erzincan Kazası), Salkımsöğüt Yayınları, 2011, s. 153-155)

mücerred) vardı. 1591’de 95 nüfusu vardı. Burada bir değirmen vardı. Köyün tamam malikanesi Erzincan’daki Gülabi Bey Camii’ne vakfedilmişti. 1975 yılı nüfus sayımına göre 585 kişi yaşamaktadır. Mağaçur (bugünkü, Tatlısu) 1516 yılında 23 hane yaşamaktaydı. ((5 mücerred). 1591’de 143 nüfus vardı. Kürdbrastik, 1520’de 23 hane (3 mücerred Hristiyan), 1591’de 10 nefer Müslüman, 11 nefer Hristiyan nüfusu vardı. Surbahan, (bugünkü Kılıçkaya köyü) 1516’da 3 hane, 1520’de 17 hane, (14 mücerred) 1591’de 50 nüfus bulunmaktadır. Bütün bu köylerde buğday, arpa, darı, nohut, bakla, orum, zegrek, bal, şıra, meyve ve bostan ürünleri üretilmekte idi.) Vartanik/ Mollakendi (Bugünkü Mollaköy) 1516’da 8 hane Müslüman, 8 hane Hristiyan) yaşamaktaydı. Köyün tamam malikanesi, Erzincan’daki Mevlana Ahmet Bekri’nin zaviye ve camiine bağışlanmıştı.⁴⁴

Cumhuriyet döneminde devletle bu köyler arasında spesifik bir gerilime ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dersim’in diğer bölgelerinde, köylerinde olduğu gibi burada da insanlar gündelik hayatlarını kendileri üretiyorlardı. Devletle ilişkileri memleketin herhangi bir yerindeki ilişkilerden temelde farklı değildi. Devlete vergi veriliyordu, yükümlülük zamanları geldiğinde erkekler askere gidiyorlardı. Köylüler çocuklarını okullara göndermek için özel bir çaba gösteriyorlardı. 1936 yılında Dersim çapında her ailenin devlete silahını teslim etmesi zorunluluğuna burada da uyulmuştu. Bütün aileler bir şekilde birer silah temin ederek ilgililere teslim etmişlerdi. Bölgede karakollar vardı ve olmadığı durumda da köylülerin evleri bazı durumlarda karakol olarak kullanılmıştı. Kısaca, devletin herhangi bir askeri müdahalesini gerektirecek özel bir durum yoktu. Zaten devletin raporlarında da böyle iddialar yer almamıştı. Sadece kültürel kimlikleri yönünden Osmanlı’dan beri devleti yönetenlerle farklı bir yerde duruyorlardı. Devlet yetkililerinin “tashihi itikat” için özel politikalar geliştirdiği bir inanç sistemine mensuplardı, Alevilerdi.

Ne olduysa işte tam böyle bir zamanda oldu. Askerler, önce köylülerin evlerini karakol olarak kullandılar. Köylülerin ürünleriyle beslendiler, hazırlıklarını orada yaptılar. Sonra yerleştikleri köyün bir ahırını toplama alanı yaptılar. Hem oradan hem de çevre köylerden,

önceden isimlerini tespit ettikleri anlaşılan isimleri gruplar halinde getirerek bu ahırda topladılar. Kalanların gözleri önünde iplerle birbirine bağlayarak dağa doğru yola çıkardılar. Götürülenler arasında şehir esnafından (Yağcı Ali, Murtaza Ali), şoför Şükrü, ortaokul öğrencisi

Hüseyin Gökdemir, Rüstiye Mezunu Süleyman Gökdemir, 38’de köyün muhtarı Halil İnce, (İnço Halil) da 80’li yaşlarında da insanlar vardı. Kimse korkusundan bir şey diyemiyordu. Suçsuz/günahsız insanları saatlerce yürüterek “yasak bölge” ilan ettikleri Zini Gediği’nde katlettiler. Yasak bölge olduğu için yıllarca kimse gidemedi

⁴⁴ İsmet Miroğlu; Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.119-122

oraya. Cesetler kurda kuşa bırakıldı, onlar da tanıklık etti bu vahşete. Yıllar sonra Zini Gedigine ilk gidenler orada üst üste yığılmış kemikleri buldular şimdi olduğu gibi.. Bu ıssız dağda belli ki çığlıkları gökyüzünü yarmıştı ama kimse “duymamıştı.”

Baskı, korku ve sindirme ortamı öylesine etkiliydi ki insanlar ölülerinin peşine bile düşmemişlerdi. On yıllar sonra kimlerin katledildiğini ve katledilenlerin sayısını öğrenmeye çalıştığımızda bu dramatik durumu gözlemleyebildik. Çevre köylere haber salınmış ve katledilenlerle ilgili bir anma yapılacağı duyurulmuş olmasına karşın sayı bir türlü tam olarak tespit edilememişti. Bu arayış ve arama süreci bugün de devam etmektedir. Bu araştırma sırasında bizim de tespit çalışmalarımız sonucunda ulaştığımız bilgiler ekte listelenmiştir. Ancak bu liste de henüz tamamlanmış değildir. **(EK:1)**

Kalanların Sürgünü: Batı İllerine Mecburi İkamet

1938’in “Harman Vakti” 95 köylü katledilirken, aileleri de bilemedikleri bir yolculuğa zorlanmışlardı. Hangi suçun cezasını ödedikleri bilgisine hiçbir zaman ulaşamayan bu ailelerin her biri Batı illerinin köylerine, on yıl yeni ikamet mekanlarından çıkmamak koşuluyla yerleştirilmişlerdi. Bu yasakla birlikte kendi dilleri ve kültürlerinden insanlarla temasları tümüyle kesilmişti. Akrabalarıyla görüşmek yasaklanmıştı. İlhami Algör’ün bu sürgün ailelerle ilgili kitabının adı tam da bu topluluğun hangi suçun bedelini ödediklerine dair bitmeyen bilgisizliğine ve masumiyetine gönderme yapar gibiydi: “Ma Sekerdo Kardaş” (“Suçumuz Nedir Kardeş”)

Surbahan, Girlevik, Mağaçur, Kismikör, Balıbey ve daha başka köylerden toplanan Alevilerin bir kısmı katledilmesi ve bir kısmının da sürgüne gönderilmesi en net şekilde bu köylerin Genel Nüfus Sayımı sonuçlarında görülebilir. 1935 yılı Genel Nüfus Sayımında (ki katliam ve sürgünden önceki ikinci ve son sayıdır) Surbahan’da 135, Balıbey’de

260, Girlevik’de 134, Kismikör’de 292, Mağaçur’da 349 kişi yaşıyordu. Katliam ve sürgünden sonra yapılan 1940 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre artık Surbahan’da 74, Balıbey’de 187, Girlevik’de 99, Kismikör’de 227, Mağaçur’da 289 yaşıyordu. Aradan geçen beş yıl içinde normal olarak gerçekleşmesi beklenen nüfus

artış hızı da hesaba katıldığında bu köylerin her birinde yaklaşık % 40-50 oranında nüfus azalmıştı. Nüfus işleriyle ilgili İçişleri Bakanlığı ve Başbakanlık bu dramatik nüfus azalmasının nedenlerine dair tek bir cümle etmemişlerdi. Herkesin gözü önünde cereyan eden ama kimsenin “bilmediği” bir durumdu bu. Gerçekte bu dramatik nüfus azalması katliamla ama özellikle de zorunlu yer değiştirme (sürgün) ile yakından ilişkiliydi. Bu köylerden onlarca aile sürgüne gönderilmişti. Bunlara bir örnek olarak Surbahan’ı verebiliriz. **(Ek 2)**

Bu nüfus azalması, 1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı yasayla sürgünlerin memleketlerine dönüşü ve 1952 yılında “yasak bölge” uygulamasının kalkmasıyla birlikte normale dönecekti. Nitekim 1955 yılı Genel Nüfus Sayımına göre bu köylerin nüfusu aşağıdaki biçimde gerçekleşmişti: Surbahan 260, Balıbey 314, Girlevik 113, Kismikör 447, Mağaçur 360. Arada geçen süre içerisinde tam manasıyla bir “kayıp nüfus” sözkonusuydu.⁴⁵

Katliamdan Sonra: Sessizlik ve İlk Hukuki Girişimler

1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı yasa ile “zorunlu ikamete tabi tutulanlardan” isteyenlerin memleketlerine dönebilmelerine olanak sağlayan yasa yürürlüğe girdiğinde bu köylerden gönderilen ailelerin de büyük bir çoğunluğu geri dönmeyi tercih etmişti. Bu dönüş, sürgünde kendilerine verilen tarla, ev ya da hayvanlardan vazgeçmek ve yaklaşık on yıldır terk edilmiş yıkık bir köye/eve dönmek anlamına geliyordu. Ama yine de “ata toprağına dönmek” duygusu baskın gelmişti. Dönen aileler, atalarının katledildiği Zini Gediği’ni o yıllarda bile görememiş ve ancak 1952 yılında “yasak bölge” kararı kaldırıldıktan sonra oraya gidebilmişlerdi.

Ne var ki korku ve baskı ortamı bu konuda en önemli engelleyici durumdu. Bu “sessizlik” durumunun tek aykırı örneği; babaları Zini Gediği’nde öldürülmüş üç Kılıçkaya’lının (Doğan Kılıç Şihhasanlı, İzzet Algör, Murat Koç) 1960 yılında İstanbul Sirkeci’de ilgili (askeri) kurum’a dilekçe vererek babalarının haksız yere öldürüldüğüne dair soruşturma istemeleridir. Bu dosya Erzincan’a gitmiş ve “böyle bir hadise yoktur” cevabı gelmiştir.

Dolayısıyla bu sessizlik 2011 yılına kadar devam edecektir. Bu tarihten itibaren aşağıdaki girişimler/etkinlikler gerçekleştirilmiştir.

⁴⁵ “Kayıp nüfus” için bir başka örnek Bkz. “Dersim’de Kayıp Nüfus”, Şükrü Aslan; Herkesin Bildiği Sır: Dersim İletişim Yayınları, İstanbul 2010

Ağustos 2011

Zini Gediği'nde katledilenler ilk kez ilk toplanma yeri olan Surbahan Köyü'nde 8 Ağustos'ta anıldı. Anma toplantısında Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün, CHP Erzincan Milletvekili Muharrem Işık, Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu Başkanı Yaşar Kaya, Fransa Alevi Birlikleri Federasyonu Başkanı Erdal Kılıçkaya olmak üzere çok sayıda mağdur aile katıldı. Kurşuna dizilenlerin toplanıp bekletildiği ahır müzeye dönüştürmek ve Zini Gediği'ne bir anıt dikmek fikri üzerine tartışmalar yapıldı.

Eylül 2011

Zini Gediği'nde öldürülenlerin yakınları avukatları aracılığı ile Erzincan Cumhuriyet Savcılığı'na dilekçe verdiler. *“Bölgenin incelenmesini ve bir mezar olup olmadığının araştırılmasını, var ise naaşlar üzerinde DNA tetkiki yapılarak ailelere teslimini”* istediler. Savcılık inceleme için Zini Gediği'ne gitmedi. **28 Eylül**'de takipsizlik kararı verdi.

Ekim 2011

Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'na Zini Gediği Katliamı ile ilgili bir araştırma yapılması için teklif verdi. Aynı günlerde kendisi de Surbahan'lı olan Erdal Kılıçkaya, “Zini Gediği kayıp yakınları anlatıyor” başlığı ile konuyu YOL TV'de tartışmaya açtı. Hüseyin Aygün, Kenan Düzgünkaya (Zini Gediği Çalışma Komisyonu adına) ve İbrahim Aktaş'ı (Dedesı Zini Gediği'nde öldürüldü) programına konuk etti.

Kasım 2011

Hüseyin Aygün'ün Dersim 38 açıklamaları ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın “Dersim 38 bir katliamdır” ifadesi ile birlikte, “Dersim 38” ana akım medya'da önemli haber olarak yer aldı. Haftalar boyunca toplumsal gündemde ön sırada kaldı. Zini Gediği kayıp yakınları, TBMM'de Hüseyin Aygün ile birlikte basın toplantısı yaptılar.

Aynı günlerde Avukat Sezai Demirbilek'in, “Dersim Katliamı'nın Erzincan ayağı olan Zini Gediği katliamı ile ilgili Tunceli Ağır Ceza Mahkemesi'ne yaptığı itiraz

reddedildi. Hukuki süreç Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru ile devam edecektir.” dedi.

Aralık 2011

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, konuyla ilgili olarak Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu Başkanı Yaşar Kaya, Genel Sekreteri Kemal Karabulut, Seyit Rıza'nın torunu Rüstem Polat ve ADDF İkinci Başkanı İbrahim Aktaş'ı kabul etti. Başbakan Yardımcısı Arınç'a, arşivlerindeki fotoğraflardan oluşan bir dosya sunan Yaşar Kaya, "Erzincan'ın köylerinden 100 kişi toplanıp bir dağın tepesinde öldürülüyor. Halen o kemikler orada açıkta duruyor. Biz savcılığa başvurduk. Bu kemiklere DNA testi yapılması için. Ama savcılık maalesef reddetti. Kemikler halen açıkta duruyor" dedi.

Avukat Cihan Söylemez, “Dersim’de ölenlerin gömüldüğü toplu mezarların açılması” istemiyle TBMM Dilekçe Komisyonu’na başvurdu. (21 Aralık 2011) Komisyon dilekçeyi işleme koydu. (27 Aralık) “1937-1938 Dersim Katliamı ve Sürgünü” başlığıyla kaleme alınan dilekçede Zini Gediği’de yer alıyordu.

Ocak-Şubat 2012

Dersim 38 mağdurları, TBMM Dilekçe Komisyonu Başkanlığı'na başvuru dilekçelerini gönderdiler. Dilekçelerine aşağıdaki notu düştüler: “Başvuruya Konu Olay: AĞUSTOS 1938 ERZİNCAN ZİNİ GEDİĞİ KATLIAMI” TBMM Dilekçe Komisyonu’nda, "Dersim olaylarına" ilişkin alt komisyon kurulması kararlaştırıldı. Komisyon, AK Parti Çanakkale Milletvekili Mehmet Daniş başkanlığında toplandı.

Nisan 2012

Zini Gediği avukatlarından Cihan Söylemez, dilekçelerin yakın zamanda alt komisyonda ele alınmasını beklediklerini, komisyon üyelerinin Dersim ve Erzincan'ı ziyaretlerinin sağlanmasını amaçladıklarını ve Erzincan Savcılığı'nın vermiş olduğu takipsizlik kararı üzerine Nisan ayı içinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuruda bulunacaklarını söyledi.

Ağustos 2012

Zini Gediği'nde katledilenler ikinci kez Surbahan Köyü'nde 8 Ağustos'ta anıldı. Anma toplantısında CHP Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün, CHP Erzincan Milletvekili Muharrem Işık, Fransa Alevi Birlikleri Federasyonu Başkanı Erdal Kılıçkaya, Kılıçkaya Köyü Dernek Başkanı Rıza Paça, çeşitli demokratik kitle örgütleri, sendikalar olmak üzere çok sayıda mağdur aile katıldı.

Mayıs 2013

Kalıcı anma mekânlarının inşası için 2013 başlarında İstanbul'da yapılan bir toplantı ve girişimin sonucunda konunun önemi ve mesleki ilgiler bakımından Seçkin Bilgin (Mimar), Bülent Çınar (Heykeltıraş) ve Şükrü Aslan (Sosyolog) olmak üzere üç kişilik bir çalışma ekibi ile Mayıs ayı son haftasında Surbahan köyü ve Zini Gediği ziyaret edildi. Yerinde inceleme ve gözlem yapıldı, mağdur aileler ile görüşüldü. İstanbul ve Erzincan'daki toplantı ve tartışmalara İlhami Algör, Ali İbrahim Tutu, Rıza Paça, Kenan Düzgünkaya ve Erdal Kılıçkaya katıldılar.

Bu istişarelerden sonra şu hususlarda mutabık kalındı:

Anma mekânlarıyla ilgili olarak üretilen proje önerisi olan bu metin öncelikle 2013 yılı Ağustos ayında yapılacak olan anma toplantısında katılımcılara sunulacak. Bu öneri daha sonra mağdur ailelere ve kurumlara iletilerek tartışılması ve olgunlaşması sağlanacak. Böylece tüm bileşenler (kişi, aile ya da kurumlar) arzu ettikleri biçimde kendi düşünce ve önerilerini iletmış olacaklar. Bu düşünce ve öneriler alındıktan sonra ilgili kurul olarak bizler projeye son şeklini vereceğiz. Böylece projenin uygulanma aşamasına geçilmiş olacaktır.

Anma Mekânlarının İnşası (I): Surbahan Köyü

“Bir acının iyileşebilmesi için, bu acının **yaşanmış** olduğu gerçeğinin kabul edilmesi zorunluluktur.” Maya Lin (Mimar-Heykeltıraş)

Anma mekânlarının yapılma amaçları iki açıdan değerlendirilmektedir. Birinci amaç, hesabı sorulamamış ve mağdurların zararlarının onarılamadığı devlet kaynaklı şiddet olayları hakkında; toplumsal hafızanın güçlenmesine, dolayısıyla da bu şiddetten etkilenenlerin adalete kavuşmasına katkı sağlamak olmaktadır. İkinci amaç ise, yaşanan şiddetin doğrudan tanık ve mağdurlarının kendilerinin ya da kendilerinden önceki kuşaklarca yaşanmış şiddet ile yüzleşerek, hafızalara yerleşen acının

iyileşmesini sağlamaktır. İki amacın da herhangi bir öncelik sırası yoktur, ikisi de eşit derecede önemli ve gereklidir. Anma mekânı toplum hafızasını taze tutarken mağdurların acısının paylaşılacağı alandır.

Zini Gediği Katliamı, Dersim Katliamının bir parçası olması ve devletçe tazmin edilmemiş bir mesele olması sebebi ile öncelikle Alevi toplumu olmak üzere insan hakları ihlalleri karşısında tavır alan tüm kişi ve topluluklar için toplumsaldır. Aynı zamanda, katledilen 100'e yakın kişinin aileleri ve dostları için son görevlerini yerine getirilmelerine izin verilmemiş, yasları tutulmamış olan kişisel ve duygusal bir meseledir. Bu nedenlerle, önerilecek proje toplumsal hafızayı güçlendirecek politik olarak doğru bilgiyi mutlaka kullanıcıya aktarmalı, aynı zamanda da katliam mağdurlarının kişisel ve duygusal olarak ihtiyaçlarını karşılayacak mekânsal olanakları sağlamalıdır.

Tasarım ölçütü; toplumun tümüne katliam ile ilgili doğru bilginin aktarıldığı ve hafızalaştırmanın mutlaka sağlandığı bir mekân oluşturmak ve katliamdan şahsi olarak etkilenmiş, yakınına kaybetmiş, kendisi ya da ailesi sürgüne gönderilmiş, kişilerin acısı ile baş başa kalıp, kayıpları ve acıları ile yüzleşebilme olanağını sağlamaktır.

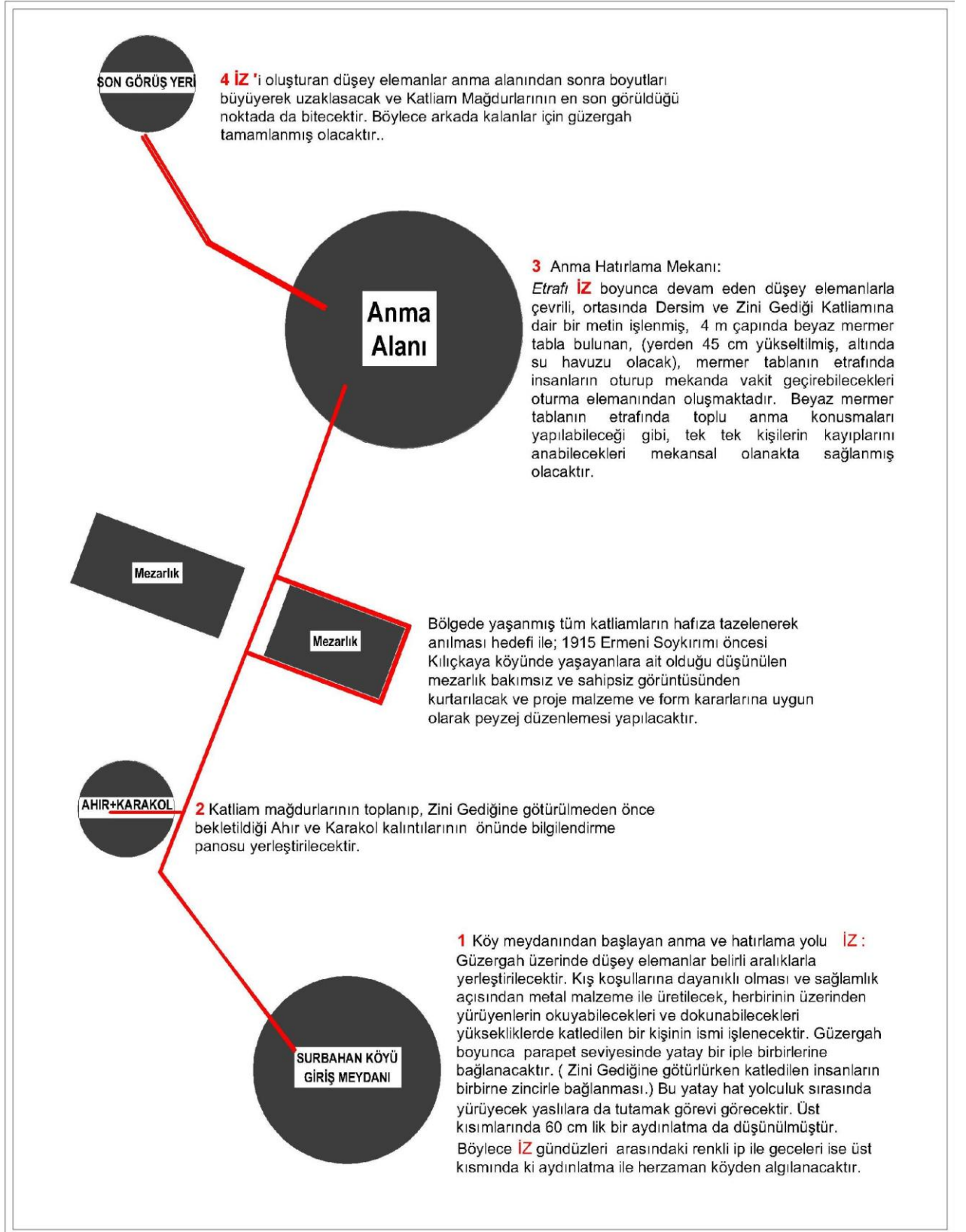
Aşağıda fikir olarak sunulmuş olan proje bir öneri metindir. Önümüzdeki süreçte üretilecek tüm tartışmalara ve üretimlere açıktır.

Zini Gediği Katliamı Hatırlama ve Anma Yolu:

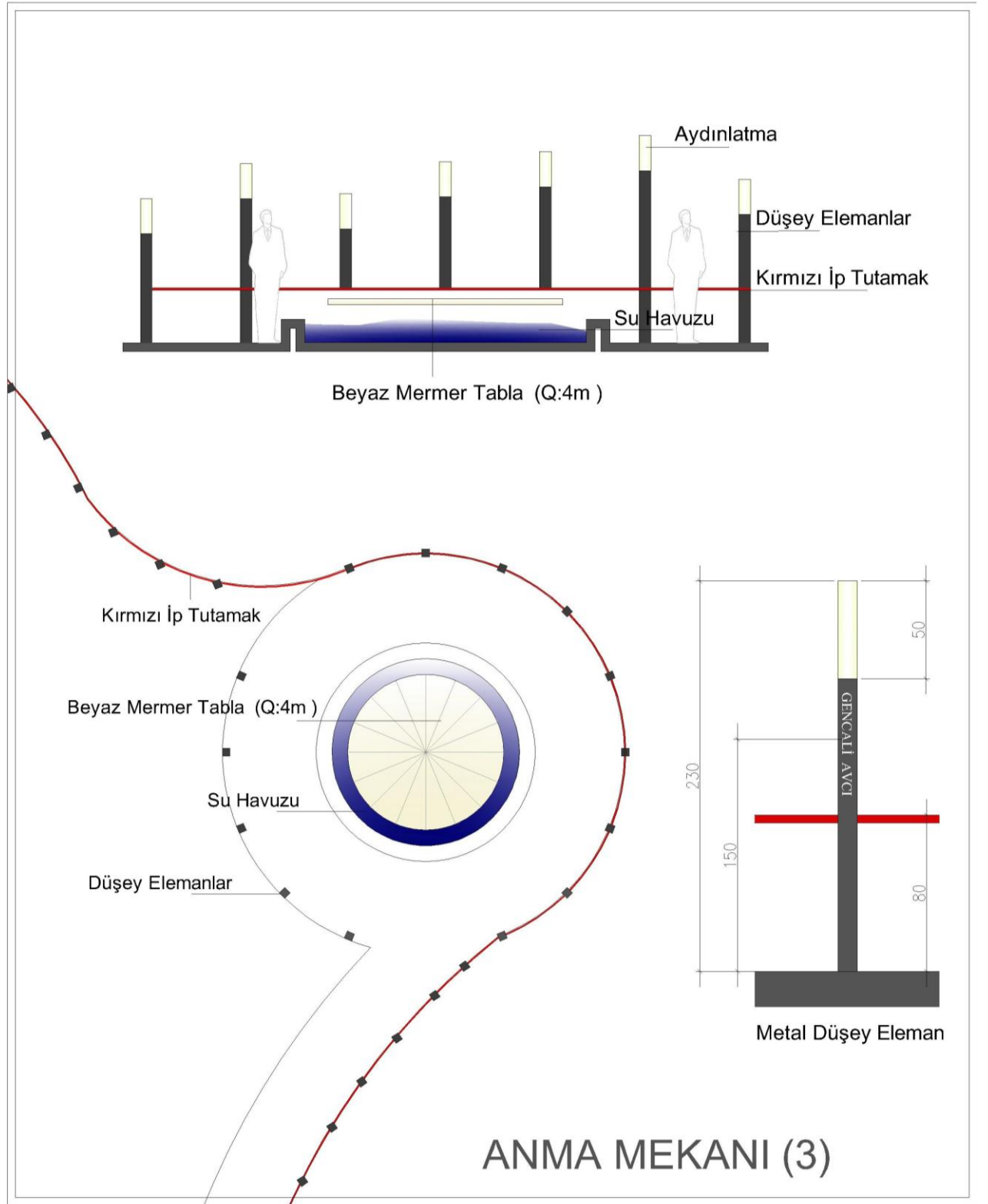
Proje 4 ana istasyon ve bir peyzaj düzenlemesi (Mezarlık çevresi) olarak tasarlanmıştır.

- (1) Kılıçkaya (Surbahan) Köyü meydanından başlayan bir yürüme güzergâhı,
- (2) Güzergâh üzerinde olayın gerçekleştiği mekânlardan olan Ahır,
- (3) Katliam noktası olan Zini Gediğine çıkmakta güçlük çekebilecekler de düşünülerek anmanın yapılması için uygun görülen nokta: Bu nokta katledilenlerin köyden çıkarken son kez görüldükleri bölgeye hâkimiyeti ve köyden sürekli algılanabilmesi açısından belirlenmiştir.
- (4) Katledilen kişilerin köy yönünden son kez görüldükleri nokta etaplarını içermekte ve birbirine bağlamaktadır.

ANMA VE HATIRLAMA MEKANI

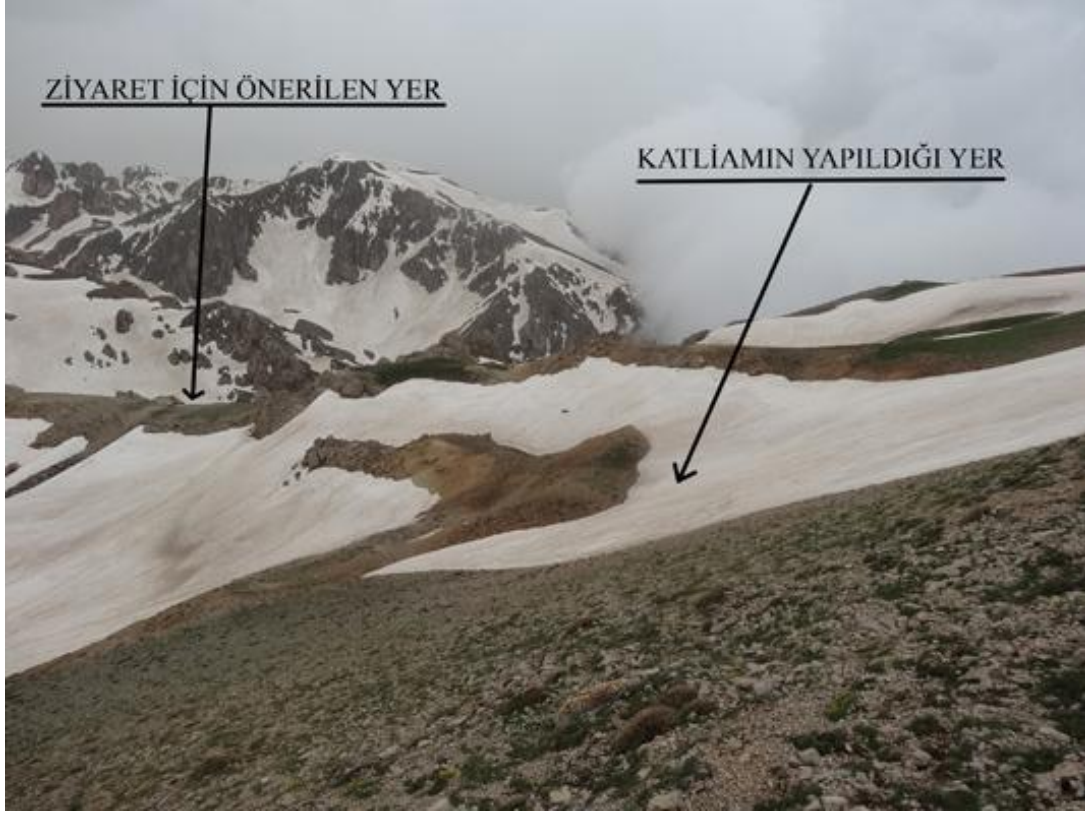
Katliamın Alevi halkına yönelik olarak gerçekleştirilmiş olması sebebiyle, Alevilik inancından verilerin tasarımın çıkış noktalarından biri olarak kabul edilmiştir

Projeje dayanak oluşturan veriler:

- Projenin bir yürüme güzergâhı üzerinde duraklar halinde tasarlanmış olmasında Alevilik inancında Ölüm Tanımı etkili olmuştur.
 - : “ Ölüm, yok olmak anlamına gelmez; zira insan ruhu, varlığı ile kaderinin tabii bir sonucu olarak, bir süre için misafir kaldığı bedeninden ayrılıp farklı ortamlara girecek ve varlığını değişik yerlerde sürdürecektir. Bundan dolayı ölüm sözcüğü, Alevi çevrelerde fazla kullanılmaz. Ölüm kavramı yerine Hakk’a yürümek, gerçeklere kavuşmak, kalıp değiştirmek, kalıbı dinlendirmek, sır olmak, emaneti teslim etmek, Cemâl’e ve Dîdâr’a kavuşmak, don değiştirmek gibi deyimler kullanılır.” (Alevi Geleneğinde Ölüm Ve Ölüm Sonrası Tören Ve Ritüeller, Harun Yıldız)
- 3 Numaralı Anma ve Hatırlama mekânında gerçekleşeceği düşünülen anma-hatırlama eylemi:
 - Dardan İndirme Cemi (Ölü Darı Erkânı) : “Dârdan indirme cemi, Alevi-Bektaşî geleneğinde Hakk’a yürüyen bir kişinin, yakınları aracılığıyla geride kalanlarla helalleşmesi, onların rızasını alması temeline dayalı bir cemdir. Böylelikle ölen kişinin ruhunun rahat ve huzura kavuşacağına inanılmaktadır.” (Alevi-Bektaşî Geleneğinde Dârdan İndirme Cemi Ve Bu Cemin Toplum Yaşamındaki Önemi, Nilgün Çıblak Coşkun)
- Aynı mekânın ortasında bulunan beyaz mermer tabla düşünülürken, Dardan indirme cemleri sırasında temizlenmiş köy meydanının ortasına beyaz bir çarşaf serilerek onun etrafında erkânın gerçekleştiriliyor olması yol gösterici olmuştur.

Anma Mekanlarının İnşası (II): Zini Gediği

Şimdilik tam isim listesi belirlenememiş olsa da 1938’de 100’e yakın kişinin katledildiği Zini Gediği 2700 rakımlı, ulaşımı kolay olmayan; en azından birkaç saat yürümeyi gerektiren bir bölgedir. Yüksekliği nedeniyle çoğunlukla karlıdır. Yılın sadece iki-üç aylık kısa bir zaman diliminde karlar tamamen erimiş olabilmektedir. Dolayısıyla her zaman ulaşılabilir bir bölge değildir.

Burada öncelikli amaç katledilenlerin anısına bir “Anma Mekanı” inşa etmektir. Böylece ölülerini anmaya gelenlerin, bir mum yakabilecekleri, çevresinde durabilecekleri, dua edebilecekleri, ağıt söyleyebilecekleri bir somut “Anma Mekanı” tasarlanmıştır. Bölgenin dağlık ve taşlık özelliği burada “doğal” bir anma mekanının inşasına çok daha uygun bir özellik sunmaktadır. Daha önce bu bölgenin, çevre yerleşim bölgelerinden de görülebilir olduğu varsayıldığı için bir “Ateş Alanı” inşa etmek tasarlanmış ancak bu amaçla bölge ziyaret edildikten sonra “görülebilir” bir alan olmadığı tespit edilmiş ve başka alternatifler üzerine düşünülmüştür.

Bu değerlendirmelerden sonra tümüyle insan gücü ile ve yine tümüyle doğal malzeme kullanılarak bir anıt mezarın inşası planlanmıştır. 100 can için yakılacak mumların konulacağı 100 nişli bu anıt mezar, tamamen çevreden temin edilecek taşların insan gücü ile taşınması ve herhangi bir harç malzemesi kullanmaksızın yığma tekniği ile yapılması düşünülmektedir. Bu anıt Mezar’ın inşa edileceği tam nokta, katliam alanına 80 metre kadar uzaklıkta ve tam gediğin en tepe geçiş noktasında yer alacaktır. Anıt Mezarın orta kısmına katliamdan kalan kemikler toplanacaktır. Taşlara, katledilenlerden isimleri tespit edilenler işlenebilir ve böyle bir durumda zamanla isimleri tespit edilemeyenleri de eklemek mümkün olabilecektir.

Bu özelliğiyle “Anıt Mezar” dünyada örneği görülen daha büyük ve gösterişli ve aynı zamanda betonarme yapılardan farklı olarak daha mütevazı, mağdurların kolektif emeklerine dayalı olarak hem kurulabilir hem de yeniden inşa edilebilir, geliştirilebilir bir yapı olacaktır.

Sonuç: Gidenler ve Kalanlar Arasındaki Bağ Görünür Kılma Çabası

Bu projeye amacımız esas olarak Surbahan ve çevre köylerde toplanarak ölüme götürülen insanları anarken, torunlarının gözyaşı dökme, ağıt yakma ve dua etme arayışlarına bir katkıda bulunmaktır. Biliyoruz ki yeryüzündeki yaşamın en zor yanı, kaybettikleriyle arasındaki bağın kopmuş olmasıdır. 20. Yüzyılın milliyetçi devletleri, kendileri için hak gördükleri bu normal insani isteği, büyük kitleler için yasak haline getirdiler. Şimdi biz, bu bağ kurmaya çalışıyoruz, kurmaya çalışanlara mütevazı bir katkıda bulunuyoruz.

Elbette geçmişe takılıp kalmıyoruz. Dünyanın her yerinde değişik halklardan milyonlarca insan bizimkiyle benzer acıları yaşadı, biz de yaşadık. Ama geçmişi yok sayanlara da rızamız yoktur. Gerçekte “geçmişte olmuş olanları, travmatik olayları unutarak, “oldu artık”, “ne olduysa oldu” diyerek, geçiştirerek, geleceği sağlıklı bir şekilde kuramayız. Onlarla ilgili, o “bir daha asla!” ilkesini sağlam bir biçimde oturtmadan geleceği kuramayız. Meselemiz eninde sonunda geleceği kurmakla ilgilidir. Ama onun olmazsa olmaz koşulu, “bir daha asla!” ilkesini güçlü bir şekilde oturtmak. Onun koşulu da gerçekten geçmişle hesaplaşmaktır. Onun için geçmişle hesaplaşmak bir yarayı kaşımak değil, yarayı gerçekten sağıltmak açısından zorunludur.” Mağdurlar, failler ve dışında kalan üçüncü kişiler, geçmişte olanı,

olduğu şekliyle hatırlar ise, kınamak ve bunun bir daha tekrarlanmaması hedefine yaklaşmak mümkün olur.

Temel amaç da barış içinde, her bireyin özgür ve her toplumsal kesimin kendi kültürüyle, kendisi olarak yaşadığı bir dünya ve ülkedir.

Son Not:

Bu çalışma sırasında bize her zaman dostluk ve dayanışma ortamı inşa eden ve kendilerinden yararlandığımız bazı isimlere teşekkür etmek istiyoruz: Erdal Kılıçkaya, Kenan Düzgünkaya, Hanım Düzgünkaya (Kenan Düzgünkaya'nın annesi) Ali İbrahim Tutu, İlhami Algör, Rıza Paça, Hasan Ali Düzgünkaya, Sinem Derya Çetinkaya onlardan sadece bazılarıdır. Hepsinin şahsında isimlerini zikretmediğimiz ama bize evlerini açan, çayını, yemeğini paylaşan bütün dostlara çok teşekkür ediyoruz.

EK: 1**KILIÇKAYA (MERCAN, SÜRBAHAN) KÖYÜ'NDEN ZİNİ GEDİĞİ'NDE YARGISIZ İNFAZ EDİLENLER**

ADI	SOYADI	YAKINLARININ ADI
1) Gencali	Avcı	İsmail Avcı'nın babası
2) Seyitali	Avcı	İsmail Avcı'nın dedesi
3) Ali	Billor	Alişan Billor'un dedesi
4) Mehmet	Billor	Kadir Billor'un amcasının oğlu
5) Ali	Çetinkaya	Hasan Çetinkaya'nın babası
6) Ahmet	Delice	Haydar Delice'nin babası
7)Hüseyin	Delice	Haydar Delice'nin amcası
8) Kamer	Delice	Haydar Delice'nin dedesi
9) Ali	Gökdemir	Mehmet Gökdemir'in babası
10) Hüseyin	Gökdemir	Haydar Gökdemir'in amcası
11) Murat	Gökdemir	Haydar Gökdemir'in babası
12) Halil	İnce	Dönemin muhtarı
13) Hasan	İnce	İnço Hüseyin'in oğlu
14) İsmail	İnce	Leyla İnce'nin babası
15) Ali	Kılıçkaya	Ali Kılıçkaya'nın dedesi
16) Mehmet	Kılıçkaya	Halil Kılıçkaya'nın babası
17) Ali Haydar	Yamalı	Ali Abbas Yamalı'nın kardeşi

ÇAĞLAYAN (GÜRLEVİK) KÖYÜNDEN ZİNİ GEDİĞİ'NDE YARGISIZ İNFAZ EDİLENLER

ADI	SOYADI
1) Hasan	Doğan
2)Kahraman	Bekta
3) Şükrü	Ezer
4)Hasan	Bilgili
5) Konyalı Ali	Onbaşı

**ERZİNCAN GÜNBAĞI (KİSMİKÖR) KÖYÜ'NDEN ZİNİ GEDİĞİ'NDE
YARGISIZ İNFAZ EDİLENLER**

ADI	SOYADI	YAKINLARININ ADI
Mede Hasan	Okumuş	Haydar Okumuş'un babası
Gülabi Ahmet	Pınar	Ahmet Pınar'ın amcası
Seyit Nuri	Art	Dursun Dede'nin amcası
Ağa Kargacı	Ateş	Sefer Ateş'in babası
Mustafa	Çolak	Turan Çolak'ın büyük amcası
Hüseyin Paşa Dede	Dolu	Ali Dolu'nun büyük amcası
Mehmet	Kamber	Halil Kamber'in büyük amcası
Ağa Dede	Kumral	Uslu Ailesi'nden
Mahmut Dede	Kumral	*Asker elbisesi olduğu halde götürülmüş.
Zeynel Ağa	Kumral	Mustafa Kumral'ın dedesi
Mustafa Ağa	Sürmek	Abbas Sürmek'in dedesi
Mehmet Ali Bey	Şat	Muzaffer İnan'ın büyük amcası
Rıza Bey	Şat	Abbas Şat'ın dedesi
Memili	Toka	Dokko Yusuf'un babası
Kekil Dede	Yıldız	Hüseyin Yıldız'ın amcası
Ziya Bey	Kelek	Şenol Kelek'in büyük amcası
Hasan	Kumral	Türkan ananın Babası
Ağa	Kelek	Gürkan'ın Babası

KEMAH YÖRESİ'NDEN ZİNİ GEDİĞİ'NDE YARGISIZ İNFAZ EDİLENLER

	ADI	SOYADI
MAKSUTUŞAĞI KÖYÜ	Aliser	Zengingül
	Hüseyin	Sezgin
DERESORAN KÖYÜ	Hasan	Cono
	Rıza	Cono
BIRASTIK KÖYÜ	Hüseyin	Kantekin
	Temür	Gökdemir
	Seydali	Gökdemir

ERZİNCAN BALIBEYİ KÖYÜ'NDEN ZİNİ GEDİĞİ'NDE YARGISIZ İNFAZ EDİLENLER

ADI	SOYADI	HAYATTA OLAN YAKINLARININ ADI SOYADI
Ahmet Remzi	Güntürk	Kıymet İnandım (Güntürk)'ün babası Muazzez Çuhadar (Güntürk)'ün babası Ahmet Güntürk'ün dedesi
Davut Sabri	Güntürk	Ali İbrahim Tutu'nun dedesi Tülay Sevinç (Tutu)'nun dedesi
Aga ve Davut	Göktürk	

**ERZİNCAN TATLISU (MAĞUÇUR) KÖYÜ'NDEN ZİNİ GEDİĞİ'NDE
YARGISIZ İNFAZ EDİLENLER**

ADI	SOYADI	HAYATTA OLAN YAKINLARININ ADI SOYADI
Cebraail Ağa	Yakar	Canpolat Yakar'ın babası
Nuri Ağa	Akdağ	Mahmut Ateş'in babası Doğan Ateş'in amcası
Gule Mahmut	Ateş	Şükrü ve Salim Belli'nin babası
Aziz Ağa	Belli	Musa ve Hüseyin Kaya'nın dedesi
Yusuf Ağa	Kaya	Doğan Kurt'un dedesi
Gurde Mahmut	Kurt	Mahmut Sudemir'in kardeşinin oğlu
Seyidhan	Sudemir	Adnan Yıldırım'ın dedesi
Gül Ağa	Yıldırım	
İsmail	Cafoglu	
Baba	Sudemir	

**ÜREK-HÜMEKREK KÖYÜNDEN ZİNİ GEDİĞİ'NDE YARGISIZ İNFAZ
EDİLENLER**

Seyit Papir	Gerçek	Şükran Ürün'ün dedesi
-------------	--------	-----------------------

EK:2:**KILIÇKAYA (MERCAN, SURBAHAN) KÖYÜ'NDEN SÜRGÜN EDİLENLER⁴⁶**

Soyadı	Adı / Eşinin Adı	Sürüldükleri İl / İlçe/ Köy
Ağtaş	İbrahim/ Melek	Çanakkale /Bayramiç
Altun	Hüseyin(Guzum)	Edirne /Keşan/İpsala
Altun	Veli/İzzet	Çanakkale/Yenice
Avcı	Zeycan	Balıkesir/Susurluk/Gurafa
Avcı	Haydar/Kumru	Balıkesir/Susurluk/Gurafa
Avcı	Veli/Şerife	Balıkesir/Susurluk/ Gurafa
Bilir	Sadık/Gülşah	Çanakkale/Yenice/Sofular Köyü
Bilir	Selviye	Çanakkale/Yenice
Billor	Ahmet/Gülüzar	Balıkesir/Susurluk/Gövel
Billor	Ahmet/Raziye	Çanakkale/Bayramiç/Bıyıklı
Bulunmaz	Yılmaz Veli/Sabire	Çanakkale/ Yenice/Pazar Köyü
Canbulmuş	Alican/...	Edirne/ Keşan
Canbulmuş	Peri	Edirne / Keşan
Çankaya	Mustafa/Fidan	Çanakkale/Bayramiç/Tüller
Çetinkaya	Fadime	Balıkesir/Sındırgı
Çetinkaya	Murat/ Zülfiye	Çanakkale/Yenice/Çınarcık
Çetinkaya	Sadık/Fidan	Çanakkale/Yenice/Çınarcık
Çetinkaya	Alişer	Çanakkale/ Yenice/ Çınarcık
Delice	Gültaze	Burdur/Ağlasun/Bıçak
Delice	Şah Hanım	Burdur/Ağlasun/Bıçak
Düzgünkaya	Gençali/Güle	Çanakkale/Bayramiç/Kutluoba
Düzgünkaya	İsmail/Gülhabar	Çanakkale/Bayramiç/Kutluoba
Eser	Rıza/Zahide	Çanakkale/Yenice
Galoğlu	Rıza/ Hatice	Çanakkale/Yenice
Galoğlu	Rıza/Ağca	Çanakkale/ Yenice/ Akçakoyun
Gökdemir	Alişan/...	
Gökdemir	Hamana	Burdur/Çetikçi
Gökdemir	Zekiye	Balıkesir/ Susurluk/ Balıklıdere
Gökdemir	Nuri/Suna	Balıkesir/Bandırma/Muradiye
Gökdemir	Selviye	Çanakkale –Balıkesir/Susurluk
Gökdemir	Kazım/Hüsniye	Balıkesir/Susurluk/Balıklıdere
İnce	Halil/...	
İnce	Hüseyin/Hatice	Edirne/Keşan/Mahmutbey
İnce	Musa/Layla	Balıkesir/ Sındırgı
Kalkan	Süleyman/Sultan(Gınco)	Balıkesir/Edremit/Bayramiç
Karadağ	Mahmut/Gülşah	Balıkesir/Sındırgı/Kocakonak
Kılıçkaya	Rane	Balıkesir/Susurluk
Kılıçkaya	Rahime	Balıkesir/ Sındırgı
Kılıçkaya	Hüseyin/Hatice	Çanakkale/Yenice
Kılıçkaya	Mehmet/Hatice	Çanakkale/Yenice

⁴⁶ İlhami Algör, MaSekerdo Kardaş ,Dersim 38' Tanıklıkları, Doğan Kitap, İstanbul 2010, sf. 154-156.

Kılıçkaya	Nuri/Zeynep	Çanakkale/Yenice/Akçakoyun
Kılıçkaya	Cavit	Balıkesir/Sındırgı
Kılıçkaya	Hasan/Rahime	Balıkesir/Sındırgı
Koç	Hüseyin/Fadime	Edirne/ Keşan/Mercan Köyü
Koç	İmmuhan/Satılmış	Edirne/Uzun Köprü/Çal Köyü
Koç	Veli/Gülizar	Erzincan/Cencige/ Gallo Mezrası
Köse	Seyit Ali/Azime	Kırklareli/Babaeski/Kozpınar
Köse	Halil/Saray	Kırklareli/Babaeski/ Kotranca
Köse	Hasan/ Sultan	Çanakkale/Yenice – Balıkesir / Havran
Köse	İsmail/ Gülizar	Kırklareli/Babaeski/Minet
Köse	Sadık /Sultan	Kırklareli/Babaeski/Kuştepe
Parıltı	Murat	Çanakkale/Yenice
Parıltı	Sadık/Zeynep	Çanakkale/Yenice
Uygun	Cemal/ Kumru	Edirne/Keşan/Seyitler
Uygun	Dursun/...	Edirne/Keşan/Seyitler
Uygun	Hasan/ Kumru	Edirne/Keşan/Seyitler
Uygun	Süleyman/Hatice	Edirne/ Keşan/Seyitler
Yamalı	Ali Abbas/Adile	Edirne/ Keşan

KAYNAKLAR

- Ağar, Ömer Kemal; Tunceli Dersim Coğrafyası, İstanbul Türkiye Basımevi, 1940.
- Akgül, Suat; Amerikan ve İngiliz Raporları ışığında Dersim, Yaba Yayınları, İstanbul, 2000
- Algör, İlhami; Ma Sekerdo Kardaş, Doğan Kitap, İstanbul, 2011
- Aslan, Şükrü; Herkesin Bildiği Sır: Dersim, İletişim Yayınları, 2010
- Aygün, Hüseyin; “Dersim 1938 ve Zorunlu İskan”, Dipnot Yayınları, Ankara 2009.
- Bulut, Faik; Dersim Raporları, Evrensel Basım Yayım, İstanbul 2005.
- Bulut, Faik; Devletin Gözüyle Türkiye’de Kürt İsyanları, Yön Yay. Temmuz, 1991. Dersim Raporu, Yayına Hazırlayan: İzzettin Çalışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 3, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992
- Gül, Abdülkadir; Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı’dan Cumhuriyete Erzincan Kazası), Salkımsöğüt Yayınları, İstanbul 2011.
- Kemali, Ali; Erzincan, Resimli Ay Matbaası, 1932
- Mazıcı, Nurşen; Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939) Der Yayınları, İstanbul, 1999.
- Miroğlu, İsmet; Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- Necmeddin Sahir Sılan Raporları, Doğu Sorunu, Der: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan (1939-1953) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- Öztürk, Saygı; İsmet Paşanın Kürt Raporu, Doğan Kitap, 2007
- Sevgen, Nazmi; Zazalar ve Kızılbaşlar, (1945), Kalan Yayınları 2003.

Sungurluoğlu, İshak; HARPUR YOLLARINDA, 4. Cilt Elazığ Kùltür ve Tanıtma Vakfı Yayınları
No: 2 1968

Tan Gazetesi 12.Eylùl 1937

Tan Gazetesi 13. Eylùl 1937

Tan Gazetesi 14. Eylùl 1937

TÜİK Nùfus Sayınları 1935, 1945, 1955

Tùrkiye Bùyük Millet Meclisi Albümü, (1920-1991), TBMM Genel Sekreterliğı Yayınları No: 1,
Ankara 1994 .

Uluğ, Naşit Hakkı; Tunceli Medeniyete Açılıyor, (1939) Kaynak Yayınları, 2007.

Yakın Tarih Ansiklopedisi, Cilt: 10. Yeni Nesil Yayınları, Temmuz 1989.

Yavuz, Nurcan; İşgal ve Mezalimde Erzincan, Erzincan Belediyesi Yayınları: 4, Aydoğdu Ofset,
Ankara,

Yılmazçelik, İbrahim; 19. Yùzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı, Elazığ, 1998

Yolga, Mehmet Zùlfù; Dersim (Tunceli) Tarihi, Tùrk Halk Kùltürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı
Yayınları, No: 9, Ankara 1994.

